

PRZEMIANY EDUKACYJNE Z PUNKTU WIDZENIA KONCEPCJI STAŁYCH INDYWIDUALNYCH CECH OSOBOWOŚCI CZŁOWIEKA¹

Istotą dokonującej się transformacji systemowej są procesy głębokich przeobrażeń w sferze politycznej, ekonomicznej i społecznej. I tylko rozwojowy charakter tej transformacji może zapewnić lepszą przyszłość i postęp w wymienionych sferach oraz nie dopuścić do regresji czy stagnacji. Aby dokonującej się – w dłuższym przedziale czasu – transformacji zapewnić taki właśnie rozwojowy charakter powinny jednocześnie dokonywać się przemiany edukacyjne również o charakterze rozwojowym.

Przemiany edukacyjne powinny być stymulowane przez nowe postępowe idee edukacyjne uwzględniające zarówno nowe prądy, myśli i koncepcje pojawiające się w nauce, jak również nowe potrzeby i wymogi życia społecznego i gospodarki rynkowej, a przede wszystkim potrzeby indywidualnych jednostek ludzkich.

Na filozofię przemian edukacyjnych w największym stopniu powinny wpływać te idee i trendy, które pozwolą najskuteczniej zaspokajać potrzeby społeczne i indywidualne w zakresie edukacji, sprzyjającej rozwojowi człowieka i przygotowującej go do ciągłego samorozwoju koniecznego do sprawnego funkcjonowania człowieka w zmieniającej się rzeczywistości, przede wszystkim w obszarze życia zawodowego, które zmusi go do samodzielnego podejmowania i realizowania kompleksowych decyzji, a więc do wypełniania wszystkich funkcji sterowniczych: postulatora, optymalizatora i realizatora².

Struktury hierarchiczne – na których opierała się organizacja społeczeństwa poprzedniego systemu, pomimo demokratycznych przemian, które już się dokonały – w zasadzie pozostały i uniemożliwiają przeprowadzanie reform służących oczekiwanemu przez członków społeczeństwa zaspokajaniu potrzeb.

Wszechobecne struktury hierarchiczne są szczególnie szkodliwe w obszarze oświaty, gdyż narzucają odgórnie przyjęte rozwiązania, które nie uwzględniają indywidualnych ocze-

---

¹ J. Wilsz, *Przemiany edukacyjne z punktu widzenia podejścia systemowego i koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa – Kijów 1999, s. 69-87.

² J. Wilsz, *Interdyscyplinarność naukowców funkcją integracji w nauce*, „*Życie Szkoły Wyższej*”, 3, 1989, s. 58-61.

kiwań i potrzeb podmiotów edukacji, gdyż cechuje je uniformizm, zachowawczość, autorytaryzm itd.

Struktury hierarchiczne w oświacie stwarzały warunki sprzyjające dominacji adaptacyjnej doktryny edukacyjnej usiłującej przystosowywać młodzież do zastanej rzeczywistości. Wraz z coraz powszechniejszą krytyką tej doktryny pojawiła się doktryna edukacji krytyczno-kreatywnej przygotowująca do zmieniania rzeczywistości i rozpoczął proces kształtowania się nowego paradygmatu edukacyjnego i jak konstatuje L. Lewowicki: „nowe spojrzenie na doktryny edukacyjne, aksjologię i teleologię wychowania prowadzi w stronę paradygmatu edukacji podmiotowej”³.

Niewątpliwie wynika to z uznania podmiotowości człowieka. Konsekwencją tego jest konieczność całościowego ujmowania, wszechstronnego wyjaśniania i rozwiązywania złożonych problemów związanych z człowiekiem. Wymaga to myślenia i działania w kategoriach globalnych. Implikacją pedagogiczną realizacji idei podmiotowości w kształceniu i wychowaniu jest konieczność nauczania całościowego⁴.

Podmiotowość rozumiana współcześnie to prawo człowieka do własnej aktywności, autonomii, samostanowienia i samookreślenia. Potrzeba podmiotowości człowieka wyraża się między innymi w jego dążeniach do niezależności, do aktywności, do decydowania o sobie, do nieskrępowanego realizowania swoich potrzeb i aspiracji, do prezentacji własnych możliwości, do twórczego rozwoju swojej osobowości, do zmieniania otaczającej rzeczywistości.

Na miano edukacji podmiotowej zasługuje edukacja, która umożliwi człowiekowi spełnianie tych dążeń.

Realizacja idei edukacji podmiotowej jest możliwa jedynie, gdy system edukacji ma strukturę funkcjonalną⁵, ponieważ tylko taka struktura może zagwarantować elastyczność tego systemu, dzięki której pomimo niekorzystnych zmian w otoczeniu systemu nie zmniejszy się efektywność jego funkcjonowania.

System edukacji funkcjonuje w zintegrowanej i intensywnie zmieniającej się rzeczywistości, którą należy traktować jako otoczenie systemu. Na efektywność tego systemu wpływa nie tylko stopień w jakim jest on w stanie przystosować się do zachodzących zmian, ale również stopień w jakim jest w stanie kreować przyszłą rzeczywistość.

---

³ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1997, s. 29.

⁴ Idee nauczania całościowego pojawiły się już w starożytności między innymi u Platona i Kwintyliana. W wieku XVIII nastąpił rozwój całościowo rozumianego nauczania. Nauczanie całościowe propagowali J.J. Rousseau, J.H. Pestalozzi, J.F. Herbart, K. Linke, J. Dewey, J.W. Dawid, S. Hessen i wielu innych. W pracach tych autorów dotyczących pedagogiki można zauważyć cechy myślenia systemowego, pomimo że teoria systemów nie była jeszcze ukształtowana.

Postrzeganie interdyscyplinarnego charakteru zmian dokonujących się w rzeczywistości rzutuje na sposób myślenia o edukacji w kategoriach systemowych.

Zdezaktualizowały się już fragmentarycznie postrzegające rzeczywistość paradygmaty dziewiętnastowiecznego, tradycyjnego, konserwatywnego sposobu myślenia, które pogłębiły istniejący od wieków podział nauki na odrębne wzajemnie niezależne wąskie dziedziny, które mogą badać jedynie fragmenty rzeczywistości, a nie są w stanie rozwiązywać skomplikowanych problemów multidyscyplinarnych występujących w zintegrowanej rzeczywistości.

Stale wzrastająca multidyscyplinarność problemów zmusza do wykorzystywania metod systemowych pozwalających na uogólnienie naukowe. Uogólnianie bardzo złożonych problemów na pewnym etapie staje się koniecznością, gdyż pozwala na ich kompleksowe ujęcie i ułatwia ich analizę. Zarówno w dzisiejszej rzeczywistości, jak i w nauce, obfitujących w ogromną ilość bardzo różnorodnych informacji, by móc określić istotę problemu, ująć go wystarczająco wszechstronnie i aby jakakolwiek synteza była w ogóle możliwa, nie da się uniknąć uogólnień. Pozostaje wybór odpowiedniej metody, która wyeliminuje ryzyko wyciągania błędnych wniosków wynikających z tych uogólnień.

Praktyka gromadzenia wiedzy w poszczególnych dziedzinach, przez zbieranie wielkiej ilości bardzo różnorodnych szczegółów, w tradycyjnej nauce jest aktualna w zasadzie do dziś. Zbiera się więc mnóstwo informacji i na ich podstawie usiłuje się formułować ogólniejsze wnioski (pierwszy sposób postępowania). Mankamentem tej metody jest czasochłonność i konieczność angażowania bardzo dużej ilości badaczy. Stosując podejście systemowe wychodzi się od ogólników i wyszukuje się tylko szczegóły istotne, odpowiadające określonym kryteriom analizy (drugi sposób postępowania).

Znikomą użyteczność mają wyniki badań nadmiernie szczegółowych, jak również nadmiernie ogólnych. Stan najkorzystniejszy przypada gdzieś pośrodku, a ponieważ do takiego optymalnego stanu szybciej i z mniejszym wysiłkiem dochodzi się od nadmiernej ogólności niż od nadmiernej szczegółowości, celowe wydaje się więc wybranie drugiego sposobu postępowania.

Badania naukowe w poszczególnych dziedzinach nauki prowadzone w nurcie tradycyjnego światopoglądu naukowego nie mogą sprostać złożoności i nieustannej dynamice zmian wszelkiego rodzaju systemów społecznych i ich otoczenia, gdyż badanie i doskonalenie tylko poszczególnych elementów systemu nie zapewni zwiększenia efektywności funkcjonowania

---

⁵ Hierarchiczną i funkcjonalną strukturę systemów omówiłam w książce: J. Wilsz, *Mechanizmy samoregulacji w systemie kształcenia*, Wydawnictwo WSP Częstochowa 1996/97, s. 97-99.

systemu jako całości, jeśli zabraknie równoczesnej pożądanej zmiany relacji między elementami tego systemu.

Na obecnym czwartym etapie ewolucji społecznej, dotyczącej społeczeństwa postindustrialnego, pojawił się paradygmat cybernetyczno-systemowy, gdyż dominujące w dwóch poprzednich etapach (etap drugi odnosił się do społeczności rolniczych, a etap trzeci do społeczeństwa przemysłowego) paradygmaty: logiczno-filozoficzny i deterministyczno-naukowy nie stwarzają już wystarczających podstaw, aby skutecznie rozwiązywać pojawiające się dziś problemy.⁶

Paradygmat cybernetyczno-systemowy z powodzeniem znalazł zastosowanie w technice komputerowej, dzięki czemu postęp jest dziś tak szybki i intensywny, że wymyka się społeczeństwu spod kontroli. Przeciwstawić się tej sytuacji można jedynie przez uruchomienie nowych mechanizmów intelektualnych i społecznych, dzięki którym społeczeństwa będą w stanie z pożytkiem dla siebie ukierunkowywać postęp technologiczny i świadomie pokierować własną dalszą ewolucją stawiając sobie jako cel nadrzędny rozwój społeczeństwa, rozwój człowieka i ich dobro. Najważniejszym czynnikiem, który jest w stanie przeobrazić społeczeństwo i człowieka jest edukacja.

B.H. Banathy przyszły zreformowany system edukacji określa jako „nowy system nauczania i rozwoju człowieka” i uważa, że „nowy system edukacji powinien być oparty na „nowym myśleniu”, które ma swe korzenie w zrozumieniu rozwoju społecznego i ewolucji społecznej jak również w myśleniu systemowym i projektowym”⁷. Edukacja z systemowego punktu widzenia jest przez niego definiowana jako: „rozmyślnie skonstruowany, złożony system aktywności człowieka, działający na kilku poziomach systemowych, osadzony w całym społeczeństwie i wspólnie z nim podlegający procesowi ewolucji, współdziałający z innymi systemami usług społecznych oraz zaprojektowany dla spełnienia specyficznych społecznych funkcji wychowania, nauczania i rozwoju człowieka”⁸.

Biorąc pod uwagę opinie polskich naukowców zajmujących się przemianami edukacyjnymi, systemowe koncepcje B.H. Banathy oraz poglądy własne⁹ na temat przyszłego zreformowanego systemu edukacji, nie można mieć żadnych wątpliwości, że oczekuje się od niego spełniania innych funkcji niż te, które spełniał system tradycyjny.

---

⁶ Porównaj B.H. Banathy, *Projektowanie systemów edukacji. Podróże w przyszłość*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1994, s. 34-37.

⁷ B.H. Banathy, *Projektowanie systemowe...*, s. 33-34.

⁸ Op. Cit., s. 42.

⁹ W książce: J. Wilsz, *Mechanizmy samoregulacji...*, s. 118-124, z perspektywy podejścia systemowego przedstawiłam stan tradycyjnego systemu kształcenia, skutki tego stanu oraz stan postulowany systemu kształcenia, do którego powinny doprowadzić przemiany edukacyjne.

Zgodnie z paradygmatem systemowym wizja przyszłego systemu edukacji powinna być nakreślona w oparciu o prognozowaną wizję przyszłego otoczenia społecznego, które ta edukacja wykształtuje.

Otoczenie społeczne składa się z systemów społecznych sprzężonych wzajemnie ze sobą oraz z systemem edukacji.

Warunkiem twórczego rozwoju systemów społecznych jest twórczy rozwój ludzi przynależących do tych systemów. Twórczy rozwój ludzi funkcjonujących w systemach społecznych jest możliwy dzięki systemowi edukacji, którego „produktem” są twórczo rozwinięte jednostki ludzkie przygotowane do dalszego ciągłego twórczego samorozwoju gwarantującego ich efektywne funkcjonowanie w zmieniającym się systemie społecznym i jego udoskonalanie. Podstawową funkcją edukacji powinno więc być nauczanie i wychowanie służące temu celowi, przez stworzenie warunków zapewniających każdemu uczącemu się twórczy rozwój i przygotowanie do dalszego rozwoju.

Aby system edukacji prawidłowo wywiązywał się z tej funkcji powinien:

- integrować nauczanie, wychowanie i rozwój człowieka,
- stwarzać warunki zapewniające każdemu uczącemu się aktywne uczestnictwo w procesie nauczania,
- zagwarantować uczniom pełny samorozwój i samookreślenie,
- stwarzać możliwości rozwiązywania rzeczywistych problemów, obejmujących wszystkie dziedziny życia człowieka i społeczeństwa,
- uwzględniać indywidualne: możliwości, potrzeby, zainteresowania oraz aspiracje i umożliwić pełną samorealizację w tym zakresie,
- wyposażyć w wiedzę, kompetencje i motywacje pozwalające samodzielnie kierować swoim rozwojem,
- przygotowywać do samokształcenia, samooceny i samokontroli,
- nauczyć sposobów uczenia się głównie ze względu na uczenie się samodzielne, permanentne i zindywidualizowane,
- inspirować do myślenia: krytycznego, twórczego, alternatywnego, perspektywicznego, globalnego, systemowego,
- zagwarantować zdobycie wiedzy i umiejętności kierowania swoim życiem, tzn. samym sobą i otoczeniem,
- uczyć podejmowania optymalnych decyzji i stwarzać możliwość samodzielnego podejmowania decyzji,

- uczyć poznawania i rozumienia: siebie samego, innych ludzi, otoczenia oraz mechanizmów ich wzajemnej koegzystencji,
- rozwijać umiejętność twórczej współpracy interpersonalnej i umiejętności rozwiązywania konfliktów.

Przedstawiona wyżej charakterystyka wykazuje, że przyszły system edukacji powinien być nierozzerwalnie związany z rozwojem człowieka, z jego ciągłym doskonaleniem, z procesem ciągłego rozwoju możliwości indywidualnych i coraz lepszego ich wykorzystania, a w konsekwencji z perspektywą stale wzrastającej efektywności funkcjonowania człowieka i zwiększającej się skuteczności jego działań również w polepszaniu warunków, w których dokonywać się będzie dalsza samorealizacja człowieka¹⁰.

Wynika z tego, że nauczyciele funkcjonujący w przyszłym systemie edukacji powinni posiadać wiedzę, kompetencje i umiejętności pozwalające im kierować rozwojem własnym i rozwojem innych oraz, że powinni oni wyposażyć uczniów w tę samą wiedzę, kompetencje i umiejętności.

Dziś uważa się, że tego rodzaju wiedzę, kompetencje i umiejętności można nabyć sięgając do dorobku psychologii.

Pomimo że problemy związane z mechanizmami funkcjonowania człowieka oraz z procesami rozwoju osobowości znajdują się w centrum uwagi przedstawicieli większości kierunków psychologicznych, to sami psychologowie, pomimo ogromnej rozbieżności poglądów w bardzo wielu kwestiach, przyznają zgodnie, że w oparciu o aktualnie współistniejące w psychologii systemy teoretyczne nie są w stanie skutecznie rozwiązywać tych problemów. Pomimo że prowadzi się wielką ilość różnego rodzaju badań psychologicznych, dzięki którym zgromadzona jest ogromna wiedza dotycząca głównie przejawów zachowań, do dziś brak jest syntezy tych badań oraz ogólnych teorii psychologicznych opierających się na tych badaniach.

Aktualna wiedza psychologiczna, opierająca się na badaniach preferujących w analizach głównie aspekt zewnętrznych zachowań, nie pozwala na jednoznaczne określenie przyczyn zachowań indywidualnych ludzi, gdyż psychologia nie ma dostępu do transformacji będącej procesem wewnętrznym człowieka niedostępnym dla obserwacji. Nie można więc przewidzieć reakcji człowieka na bodziec, nawet jeśli został on prawidłowo zaobserwowany, jak

---

¹⁰ Wyrażając zawarte tu myśli innymi słowami można stwierdzić, że system edukacji będzie zmierzał do maksymalizacji możliwości i osiągnięć człowieka, do osiągania przez człowieka szczytów profesjonalizmu w procesie samodoskonalenia i rozwoju twórczej osobowości. Sytuuje to system edukacji w polu badań nowej nauki – akmeologii (gr. *akmē* = szczyt, najwyższy punkt, rozkwit, dojrzałość + gr. *lógos* = nauka, słowo) rozwijającej

również nie można na podstawie zaobserwowanego bodźca i reakcji określić transformacji. Psychologowie obserwując człowieka są w stanie scharakteryzować tylko jego zachowania. Tak więc obecnie, pomimo ogromnej wiedzy szczegółowej na temat człowieka, istotę ludzką jako całościowy podmiot tej wiedzy należy uznać za nie poznaną w dostatecznym stopniu. W zasadzie żadna z psychologicznych koncepcji człowieka nie jest w stanie przedstawić go takim, jaki jest faktycznie, we wszystkich aspektach jego życia.

Zintegrowanie i skoordynowanie rozdrobnionej wiedzy o człowieku umożliwia podejście systemowe.

Zgodnie z wiedzą systemową zachowanie człowieka zależy od tego, co dzieje się w jego organizmie i w otoczeniu.

Człowiek egzystuje w otaczającej go rzeczywistości, pomimo występowania wieku zagrażających temu zakłóceń, utrzymuje się w równowadze funkcjonalnej, pomimo zmian zachodzących w otoczeniu przez zwalczanie zakłóceń i zapobieganie ich powstawaniu, funkcjonuje we własnym interesie i jest swoim własnym organizatorem, dąży do utrzymywania i maksymalnego przedłużania swojej egzystencji, pobiera informacje i energię z otoczenia, przetwarza je i przechowuje oraz oddziałuje na otoczenie. O człowieku można więc powiedzieć, że posiada zdolność sterowania się oraz zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania, a jego naturalnym dążeniem jest zwiększanie tych zdolności, gdyż wraz z nimi rośnie efektywność oddziaływania człowieka na otoczenie. Ponieważ zwiększenie tych zdolności następuje wraz z rozwojem osobowości, to rozwój osobowości należy również uznać za naturalne dążenie człowieka.

To, że system autonomiczny posiada takie same cechy, jak człowiek i wszystkie funkcje występujące w systemie autonomicznym są spełnione w organizmie człowieka, upoważnia, żeby człowieka traktować jako jeden z przypadków szczególnych tego systemu albo pozwala stwierdzić, że przynależy on do kategorii tego systemu¹¹.

Można więc wszystkie zależności wynikające z analizy procesów sterowania systemu autonomicznego wykorzystać do badania procesów psychicznych u człowieka, gdyż są one procesami sterowniczymi.

---

się w Rosji (główni jej twórcy to: Рыбников Н.А., Ананьев Б.Г., Кузьмина Н.В., Деркач А.А., Бодалев А.А., Семёнов И.Н., Анисимов О.С.).

¹¹ Teoria systemów autonomicznych opracowana przez M. Mazura została po raz pierwszy opublikowana [w:] M. Mazur, *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, PWN, Warszawa 1966.

Na bazie teorii systemu autonomicznego opracowałam koncepcję stałych indywidualnych cech osobowości człowieka¹². Do obrazu człowieka w koncepcji systemowej dochodzi się stosując metodę modelu teoretycznego nazywanego wzorcem (pierwsza metoda systemowa). Metodę tę stosuje się wówczas, gdy obiekt rzeczywisty jest tak bardzo skomplikowany (takim najbardziej skomplikowanym obiektem rzeczywistym jest właśnie człowiek), że stworzenie jego modelu jest niemożliwe. Metoda ta polega na zdefiniowaniu modelu teoretycznego i traktowaniu go jako wzorca. Jeśli obiekt rzeczywisty spełnia postulaty definicyjne tego modelu teoretycznego, to zależności udowodnione dla tego modelu odnoszą się do obiektu, dzięki czemu otrzymuje się o obiekcie rzeczywistym nowe, prawdziwe, istotne informacje.

Druga, dość często stosowana w badaniach systemowych, metoda tworzenia modelu obiektu rzeczywistego przynosi efekty wówczas, gdy zostaje zastosowana do rozwiązywania problemów obiektów rzeczywistych, tak mało skomplikowanych, że możliwe jest stworzenie modelu wiernie odwzorowującego obiekt rzeczywisty. Ponieważ stworzenie modelu wiernie odwzorowującego człowieka jest w praktyce niemożliwe, to drugiej metody systemowej do rozwiązywania problemów człowieka nie stosuje się.

W systemowej koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka zastosowano pierwszą metodę systemową, tzn. metodę modelu teoretycznego. Za taki model uznano system autonomiczny. Teoretyczny model tego systemu stanowi więc teoretyczną podstawę koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości.

Zgodnie z tą koncepcją wśród cech osobowości człowieka można wyróżnić: stałe indywidualne cechy osobowości (tzn. te które są niezależne od oddziaływań otoczenia) i cechy osobowości zmienne (tzn. zależne od oddziaływań otoczenia, ale w zakresie zdeterminowanym przez stałe indywidualne cechy osobowości). Przy czym stałe indywidualne cechy osobowości człowieka odpowiadają stałym właściwościom sterowniczym systemu autonomicznego, a zmienne cechy osobowości człowieka odpowiadają zmiennym właściwościom sterowniczym tego systemu.

Z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka wynika, że aby wszelkiego typu oddziaływania na człowieka w zakresie stałych indywidualnych cech osobowości były skuteczne muszą być do tych cech dostosowane. Jedynie w zakresie cech osobowości zmiennych człowiek jest w stanie dostosowywać się do różnych sytuacji. Rozróżnienie cech

---

¹² Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości człowieka została opublikowana [w:] J. Wilsz, *Znaczenie niekształtowalnych cech osobowości człowieka w procesie kształcenia przedzawodowego*, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 1996 oraz [w:] I. Вільш, *Структура, зміст і функції сталих індивідуальних якостей учня у процесі допрофесійного навчання і виховання*, Київ, 1997, ss. 53.

osobowości stałych i zmiennych umożliwia określenie sytuacji, do których człowiek jest w stanie dostosować się – co jest możliwe tylko w odniesieniu do cech osobowości zmiennych, oraz sytuacji, które należy do niego dostosować – co jest konieczne w zakresie stałych indywidualnych cech osobowości.

Stale indywidualne cechy osobowości człowieka można identyfikować z pewnymi wrodzonymi psychicznymi predyspozycjami człowieka i można je uznać za psychiczną bazę człowieka, na której pod wpływem oddziaływań otoczenia, procesu nauczania, procesu uczenia się, przeżywanych doświadczeń i pracy własnej nad sobą kształtują się i rozwijają pozostałe cechy, czyli cechy zmienne.

Teoria systemu autonomicznego i koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości pozwalają traktować człowieka jako integralną całość oraz uwzględniać całość powiązań człowieka z otoczeniem. Z punktu widzenia tej teorii i koncepcji „człowiek jako całość” oznacza nierozłączność procesów energetycznych i informacyjnych w człowieku¹³. Wzajemne ściśle oddziaływanie i powiązanie tych procesów powoduje, że określonego rodzaju zakłócenia spowodowane nieodpowiednimi dla człowieka bodźcami¹⁴ zaburzają funkcjonowanie całego organizmu człowieka zakłócając jego równowagę funkcjonalną oraz, że na te zakłócenia człowiek reaguje całym organizmem.

Równowagę funkcjonalną człowieka można zakłócić zmuszając go do podejmowania działań niezgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, jak również uniemożliwiając mu podejmowanie działań zgodnych z tymi cechami. Ze względu na utrzymywanie najkorzystniejszego stanu równowagi funkcjonalnej najbardziej odpowiednią dla człowieka jest sytuacja dostarczająca mu bodźców zgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości. Taka idealna dla człowieka sytuacja stanowi cel jego wszelkich dążeń, gdyż stan psychiczny człowieka wywołany taką sytuacją jest dla niego stanem najlepszym z możliwych¹⁵. Sytuacja taka stwarza człowiekowi warunki najbardziej sprzyjające pełnemu rozwojowi.

---

¹³ Procesy energetyczne i informacyjne zachodzące w człowieku są ze sobą sprzężone w sposób zapewniający utrzymywanie równowagi funkcjonalnej.

¹⁴ Bodźcami nieodpowiednimi dla człowieka są bodźce niezgodne z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości.

¹⁵ W procesie dochodzenia do zgodności między stałymi indywidualnymi cechami osobowości a sytuacją zostaje przywracana zaburzona równowaga funkcjonalna człowieka. Wywołuje to u niego atrakcyjne emocje, które uaktywniają go do autokreacji i umożliwiają najefektywniejszą realizację własnych możliwości, co w konsekwencji wywołuje u niego poczucie spełnienia i satysfakcjonującej go samorealizacji. Człowieka najbardziej zadawała faza dochodzenia do równowagi funkcjonalnej, a nie stan idealny będący jednak stanem stagnacji, który nastąpił po osiągnięciu tej równowagi. Stan równowagi jest tylko stanem przejściowym i w praktyce procesy wewnętrzne człowieka oscylują wokół tego stanu. Dlatego też dążenie do przywracania równowagi funkcjonalnej i proces jej osiągania należy uznać za najważniejszą potrzebę wewnętrzną motywującą człowieka do działania.

Pełny rozwój człowieka uważany za cel nadrzędny edukacji podmiotowej znajduje się w centrum zainteresowania psychologii humanistycznej. Analiza poglądów jej przedstawicieli pozwala stwierdzić, że psychologia humanistyczna postuluje traktować człowieka jako integralną całość, jako jednostkę autonomiczną, wolną, aktywną, odpowiedzialną, posiadającą wrodzoną zdolność do rozpoznawania swoich potrzeb i kierowania swoim życiem. Psychologowie humanistyczni podkreślają następujące prawa człowieka:

- prawo do twórczego rozwoju osobowości,
- prawo do rozwoju indywidualnego w ciągu całego życia,
- prawo do realizacji własnych pragnień, dążeń i potrzeb,
- prawo do podejmowania działań zgodnych z własnymi preferencjami i predyspozycjami,
- prawo do samookreślenia się i samorealizacji,
- prawo do prezentacji własnych możliwości (autokreacji),
- prawo do wykorzystywania swego życiowego potencjału,
- prawo do samodzielnego dokonywania wyborów,
- prawo do decydowania o swoim losie,
- prawo do spontanicznej aktywności,
- prawo do niezależności,
- prawo do partnerskich kontaktów interpersonalnych,
- prawo do zmieniania otaczającej rzeczywistości.

W oparciu o koncepcję stałych indywidualnych cech osobowości oraz teorię systemów autonomicznych można nie tylko potwierdzić i uzasadnić słuszność postulatów psychologii humanistycznej, uważanych przez jej adwersarzy za nie zawsze możliwe do zrealizowania w praktyce, ale również można sformułować i uzasadnić dodatkowe nowe postulaty.

Z obrazu człowieka stworzonego przez psychologów humanistycznych¹⁶ wyłaniają się cele i funkcje edukacji humanistycznej wskazywane przez pedagogów humanistycznych. Dziś dzięki nowej cybernetyczno-systemowej orientacji teoretycznej wiadomo już, że większość postulatów wypowiedzianych przez pedagogów humanistycznych jest słusznych, a po dokonaniu pewnych uściśleń postulaty te powinny być przydatne dla przyszłego systemu edukacji.

---

¹⁶ Obraz ten jest jednak zbyt wyidealizowany, świadczą o tym na przykład przyjęte założenia, że człowiek ze swej natury jest dobry. Przy czym dobro i zło psychologowie humanistyczni rozpatrują z punktu widzenia wartości moralnych i etycznych, nie rozpatrują ich natomiast ze strategicznego dla człowieka punktu widzenia wartości egzystencjalnych. Z perspektywy koncepcji systemowej najważniejsze są wartości egzystencjalne, a nadrzędny jest interes własny człowieka. To wszystko, co jest zgodne z tym interesem, jest dla człowieka dobre, bo przywraca mu równowagę funkcjonalną, a to co zakłóca tę równowagę, bo jest niezgodne z interesem własnym człowieka, jest dla niego złe. Funkcje homeostatyczne, dzięki którym człowiek steruje się w swoim własnym interesie dążąc do utrzymywania równowagi funkcjonalnej, wprowadzają do zachowania człowieka

Obraz człowieka wyłaniający się z zaproponowanej koncepcji systemowej odzwierciedla rzeczywistego człowieka, czyli takiego jakim musi być, żeby w ogóle mógł istnieć i funkcjonować. Jest to jakościowo nowy, całościowo spójny i zintegrowany obraz człowieka, nie obciążony fałszywymi stereotypami do dziś jeszcze funkcjonującymi w ludzkiej mentalności, w świetle których dotychczasowe tworzone przez psychologię obrazy człowieka usiłujące powiedzieć „jaki powinien być człowiek”, tracą sens, na rzecz koncepcji systemowej, dzięki której można powiedzieć „jaki jest człowiek w rzeczywistości”. Odpowiedź na pytanie „jak funkcjonuje człowiek w rzeczywistości?” można, opierając się na systemowej nauce o sterowaniu, gdyż umożliwia ona poznanie wewnętrznych mechanizmów sterowniczych psychiki człowieka. Można więc analizować co może osiągnąć człowiek dzięki swym mechanizmom wewnętrznym oraz w jaki sposób można pobudzić te mechanizmy aby uzyskać korzystne dla niego efekty, albo formułując to inaczej, w jaki sposób uruchamiać procesy rozwoju człowieka i jakie mogą być ich rezultaty.

Rozwój wewnętrzny człowieka, określanej też jako rozwój psychiczny, jest zazwyczaj utożsamiany z rozwojem osobowości człowieka.

Rozwój osobowości polega na zmianie jej struktury i odbywa się na drodze kolejnych restrukturyzacji osobowości, dzięki którym osobowość może uzyskiwać coraz wyższy poziom organizacji. Proces ten zostaje uruchomiony wówczas, gdy aktualna struktura osobowości uniemożliwia człowiekowi przywrócenie jego zaburzonej równowagi funkcjonalnej spowodowanej niekorzystnymi oddziaływaniami otoczenia. Przy czym najkorzystniejszy dla człowieka jest ciągły rozwój osobowości, ponieważ w przypadku ustania tych procesów rozpoczyna się naturalny proces przechodzenia struktur osobowości z poziomu wyższego na poziomy niższe.

Proponuję mechanizm rozwoju osobowości rozpatrywać i analizować w zależności od stosunku otoczenia do człowieka wyróżniając trzy rodzaje sytuacji:

- otoczenie sprzyjające człowiekowi,
- otoczenie obojętne dla człowieka,
- otoczenie niechętne dla człowieka.

Bodźce docierające z otoczenia sprzyjającego człowiekowi mogą polepszyć stan jego wewnętrznej równowagi funkcjonalnej bez konieczności restrukturyzacji osobowości, a więc bez zwiększania się jego zdolności sterowania¹⁷, gdyż otoczenie sprzyjające człowiekowi

---

rozdzielenie między tym, co zakłóca jego równowagę funkcjonalną a tym, co ją przywraca, czyli między tym, co jest dla człowieka złe a tym, co jest dla niego dobre.

¹⁷ Mówiąc o zdolności sterowania człowieka mam zawsze na uwadze również drugą jego zdolność: zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania.

samo dopuszcza do zwiększania się wpływu człowieka na to otoczenie zwiększając jednocześnie niezależność człowieka od otoczenia. Mogą tu wystąpić dwa przypadki: pierwszy, gdy człowiek znajduje się w korzystnym dla siebie stanie równowagi funkcjonalnej oraz drugi, gdy znajduje się w stanie zaburzenia tej równowagi. W przypadku pierwszym posiadana przez człowieka zdolność sterowania zadawała go, gdyż będąc w stanie korzystnej dla siebie równowagi funkcjonalnej nie ma potrzeby zwiększania swego wpływu na otoczenie ani zwiększania swej niezależności od otoczenia, które i tak stwarza mu sytuację lepszą od tej, w której osiągnął równowagę funkcjonalną. Człowiek nie odczuwa więc potrzeby zmieniania czegokolwiek. W przypadku drugim, gdy stan równowagi funkcjonalnej człowieka jest zaburzony, otoczenie sprzyjające samo ofiarowuje mu sytuację polepszającą stan jego zaburzonej równowagi, bez wkładania własnego wysiłku w proces restrukturyzacji osobowości. Tak więc obydwie omówione tu przypadki nie uruchamiają mechanizmów rozwoju osobowości człowieka.

Bodźce docierające do człowieka z obojętnego mu otoczenia nie zmieniają istniejącego stanu równowagi funkcjonalnej człowieka. Należy również tu rozważyć dwa przypadki: pierwszy, gdy człowiek znajduje się w korzystnym dla siebie stanie równowagi funkcjonalnej oraz drugi przypadek, gdy znajduje się w stanie zaburzenia tej równowagi. W przypadku pierwszym posiadana przez człowieka zdolność sterowania zadawała go, gdyż będąc w stanie równowagi funkcjonalnej nie ma potrzeby zwiększania swego wpływu na otoczenie ani zwiększania stopnia uniezależnienia się od otoczenia nie uruchamia więc mechanizmów rozwoju osobowości. W przypadku drugim, gdy stan równowagi funkcjonalnej człowieka jest zaburzony, otoczenie obojętne nie pomoże mu w przywróceniu stanu równowagi. Człowiek sam musi uruchomić mechanizmy wewnętrznej restrukturyzacji osobowości by uzyskać wyższy poziom zorganizowania osobowości, dzięki czemu zwiększy swą zdolność sterowania, a więc również wpływ na otoczenie i uniezależnienie od otoczenia, co w konsekwencji powinno umożliwić człowiekowi uzyskanie korzystniejszego stanu równowagi funkcjonalnej. Tak więc tylko w drugim przypadku mogą zostać uruchomione mechanizmy rozwoju osobowości człowieka.

Bodźce docierające z otoczenia niechętnego człowiekowi pogarszają istniejący stan jego równowagi funkcjonalnej. Tu również należy przeanalizować dwa przypadki: pierwszy, gdy człowiek znajduje się w korzystnym dla siebie stanie równowagi funkcjonalnej oraz drugi, gdy znajduje się w stanie zaburzenia tej równowagi. W obydwu przypadkach otoczenie pogorszy stan równowagi funkcjonalnej człowieka. Przy czym w przypadku pierwszym można oczekiwać, że człowiek sobie z tym poradzi, uruchamiając mechanizmy wewnętrznej restruk-

turyzacji osobowości pozwalające uzyskać wyższy poziom zorganizowania osobowości, a więc większe zdolności sterownicze, a w konsekwencji większy wpływ na otoczenie i większe uniezależnienie się od otoczenia, dzięki czemu może mu się udać zmienić otoczenie niechętnie w co najmniej otoczenie obojętne, albo nawet w otoczenie sprzyjające i odzyskać korzystny stan własnej równowagi funkcjonalnej. W przypadku drugim kiedy zaburzony stan równowagi funkcjonalnej człowieka zostanie jeszcze bardziej zaburzony istnieje bardzo duże niebezpieczeństwo, że człowiek sobie z tym nie poradzi, ponieważ zdolność jego sterowania musiałaby bardzo znacznie wzrosnąć, a przecież już wcześniej nie był w stanie zwiększyć jej na tyle, żeby móc zlikwidować istniejące wówczas mniejsze od aktualnego zaburzenie równowagi funkcjonalnej, to tym bardziej teraz bardzo znaczne zwiększenie zdolności sterowania może się okazać niemożliwe. Reasumując omówione tu przypadki, które mogą wystąpić, wówczas gdy otoczenie jest niechętnie dla człowieka, można stwierdzić, że w przypadku pierwszym mogą zostać uruchomione mechanizmy rozwoju osobowości. Natomiast w przypadku drugim nie tylko, że takie mechanizmy prawdopodobnie nie zostaną uruchomione, to istnieje niebezpieczeństwo, że sytuacje drastyczne dla człowieka mogą doprowadzić do regresji osobowości, a w przypadku skrajnym mogą doprowadzić do całkowitej dezorganizacji struktury osobowości człowieka.

Analiza mechanizmów rozwoju osobowości przeprowadzona w odniesieniu do sytuacji stwarzanych przez otoczenie sprzyjające człowiekowi, obojętne i niechętnie dla niego, nasuwa dwa paradoksalne na pozór wnioski, a mianowicie, że otoczenie sprzyjające człowiekowi nie uruchamia u niego mechanizmów rozwoju osobowości oraz, że zarówno otoczenie obojętne, jak i niechętnie człowiekowi w niektórych sytuacjach są w stanie uruchomić takie mechanizmy. Wniosek, że niektóre sytuacje zaistniałe w otoczeniu niechętnym mogą uruchomić mechanizmy degradacji osobowości, wydaje się nie budzić kontrowersji.

Przesłania, jakie dla praktyki edukacyjnej płyną z powyższego wskazują, że oddziaływania pedagogiczne na ucznia w początkowej fazie procesu nauczania i wychowania powinny zaburzać konstruktywnie równowagę funkcjonalną ucznia. Należy więc najpierw zaburzyć równowagę funkcjonalną ucznia, na przykład przez uświadomienie mu, że istnieje jakiś niezmiernie interesujący, ważny dla niego problem praktyczny, bardzo przydatny w życiu, którego rozwiązania uczeń nie zna i zachęcić go do podjęcia się rozwiązywania tego problemu, przekonując go o korzyściach jakie może przynieść mu to rozwiązanie i o satysfakcji, którą może osiągnąć w procesie twórczego poszukiwania unikalnego rozwiązania. Można również zaprezentować uczniowi dotychczasowe alternatywne rozwiązania i wskazać na ich niedostatki (nieprawidłowości, niekompletność) by sprowokować ucznia żeby sam postawił sobie

jako cel znalezienie nowego, efektywniejszego od dotychczasowych rozwiązania, do którego będzie dochodził sam, albo wraz z innymi uczniami. Interesujący, samodzielnie postulowany cel, o słuszności którego uczeń jest przekonany wywoła u niego silne pragnienie i dążenie do osiągnięcia tego celu. Zaistniała w tym momencie sytuacja zaburza równowagę funkcjonalną ucznia. Zaburzenie to będzie trwało aż do chwili, gdy uczeń rozpocznie realizację celu. Proces osiągnięcia celu, zbliżania się do niego (czyli cały proces rozwiązywania problemu) będzie przywracał uczniowi zakłóconą równowagę funkcjonalną, a więc dostarczał mu satysfakcji i poczucie samospełnienia.

Przeprowadzona analiza rozwoju osobowości w otoczeniu: sprzyjającym, obojętnym i niechętnym człowiekowi upoważnia do wysunięcia tezy, że rozwój osobowości, to właściwie jej samorozwój, gdyż jako wewnętrzny, psychiczny proces zależny jest od czynników wewnętrznych człowieka i jest uruchomiany tylko wtedy, gdy leży w interesie człowieka, czyli wówczas, gdy zwiększa jego zdolność sterowania się i zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania oraz gdy przywraca mu zaburzoną równowagę funkcjonalną.

Niektóre spośród czynników wewnętrznych człowieka – niezależne od oddziaływań otoczenia – to stałe indywidualne cechy osobowości człowieka. Posiadanie tych cech gwarantuje człowiekowi zdolność sterowania się oraz zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania. Gdyby człowiek nie posiadał tych cech nie byłby w stanie przeciwstawić się destrukcyjnym wpływom otoczenia, które mogłyby nawet doprowadzić do jego unicestwienia.

Ponieważ dążenia i pragnienia człowieka stanowiące podstawową motywację jego działań wynikają z jego stałych indywidualnych cech osobowości, to najlepsze dla rozwoju osobowości człowieka są warunki umożliwiające mu także działania, w efekcie których człowiek dochodzi do zgodności sytuacji ze swoimi indywidualnymi cechami osobowości.

Sytuacja całkowicie dostosowana do wszystkich stałych indywidualnych cech osobowości człowieka gwarantuje mu co prawda utrzymywanie się w korzystnym stanie równowagi funkcjonalnej, jednakże nie stymuluje jego dalszego rozwoju.

Tradycyjna szkoła od stuleci usiłuje traktować ucznia jako obiekt plastyczny. Nauczyciele koncentrują się głównie na przekazywaniu uczniom wiadomości, które wchodzą w zakres zmiennych cech osobowości, z powodu braku kompetencji w kwestii stałych indywidualnych cech osobowości, w zasadzie wszyscy uczniowie są jednakowo traktowani, wszystkim dostarczane są te same informacje oraz stawiane takie same wymagania, od wszystkich uczniów egzekwuje się te same wiadomości.

Takie jednolite kształcenie dostarczające wszystkim uczniom jednakowych bodźców nie jest odpowiednie ze względu na ich stałe indywidualne cechy osobowości, powoduje u więk-

szości uczniów znużenie oraz zniechęcenie i jedynie dzięki przymusowi uczeń pod wpływem takich bodźców, aczkolwiek niechętnie, podejmuje określone działania.

Dotychczasowe oddziaływania szkoły prowadzą się zbyt często do stosowania przymusu nie dającego zadowalających rezultatów. Uczniów przymusza się do działań niezgodnych z ich stałymi indywidualnymi cechami osobowości, równie często uniemożliwia się im działania zgodne z tymi cechami. Ponieważ takie oddziaływania zakłócają naturalny pełny rozwój ucznia, powinny być wyeliminowane i zastąpione oddziaływaniami o charakterze stymulującym i inspirującym samodzielne, aktywne i twórcze zachowania ucznia i powinny prowadzić się głównie do wspomagania rozwoju ucznia zgodnego z jego wrodzonymi predyspozycjami, które stanowią stałe indywidualne cechy jego osobowości¹⁸, gdyż taki rozwój jest najefektywniejszy.

Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości pozwala lepiej poznać i zrozumieć osobowość człowieka oraz mechanizmy jej rozwoju, co umożliwia określić warunki zapewniające optymalny rozwój każdej indywidualnej jednostki ludzkiej.

Na podstawie implikacji edukacyjnych koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości można sformułować postulaty, które powinny być wykorzystane przy tworzeniu wizerunku przyszłego systemu edukacji, przy określaniu celów i funkcji edukacji, sposobów nauczania oraz systemu jej organizacji.

Z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka wynika, że system edukacji powinien:

- umożliwić pełne samopoznanie się ucznia (poznanie swojej osobowości oraz zrozumienie swoich potrzeb, dążeń i zachowań), które daje mu znajomość własnych stałych indywidualnych cech osobowości,
- pomóc w samookreśleniu zawodowym i życiowym ucznia odpowiednim dla niego ze względu na jego stałe indywidualne cechy osobowości,
- umożliwić uczniowi samorealizację poprzez realizację swoich potencjalnych możliwości, które wynikają ze stałych indywidualnych cech jego osobowości,
- wspomóc ucznia w rozwijaniu kompetencji, umiejętności i postaw orientujących go życiowo odpowiednio do posiadanych stałych indywidualnych cech osobowości,
- zaspokajać potrzeby ucznia wynikające z jego stałych indywidualnych cech osobowości dostarczając mu bodźców odpowiednich ze względu na te cechy,

---

¹⁸ Szersze omówienie mankamentów tradycyjnej szkoły z uwagi na nieuwzględnianie stałych indywidualnych cech osobowości znajduje się [w:] J. Wilsz, *Implikacje nowoczesnej nauki w procesie kształcenia*, „Życie Szkoły Wyższej”, 5, 1989.

- stwarzać warunki wspomagające rozwój ucznia zgodny z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, wyzwalamy jego twórcze możliwości wynikające z tych cech,
- zrezygnować z przymuszania ucznia do działań niezgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, a umożliwić mu działania zgodne z tymi cechami,
- umożliwić uczniowi wybór sposobów kształcenia właściwych dla niego ze względu na posiadane stałe indywidualne cechy osobowości,
- wyposażyć ucznia w umiejętności unikania i rozwiązywania konfliktów interpersonalnych oraz w umiejętność samodzielnego dobierania ludzi ze względu na wzajemną odpowiedniość ich stałych indywidualnych cech osobowości do różnego typu sytuacji.

System edukacji uwzględniający rolę i funkcje stałych indywidualnych cech osobowości człowieka w procesie nauczania i wychowania powinien być w stanie zaspokajać potrzeby i pragnienia człowieka, urzeczywistniać jego możliwości rozwojowe i aspiracje, stworzyć mu warunki i perspektywy osiągnięcia szczytów możliwości w dalszym życiu oraz dać gwarancję efektywnego funkcjonowania w przyszłości w stale ewoluującej rzeczywistości.

Wprowadzenie przemian edukacyjnych, których potrzeba wynika z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka jest w stanie spowodować, że przyszły system edukacji będzie nie tylko znacznie bardziej humanistyczny¹⁹, ale również znacznie efektywniejszy i to w dużej mierze dzięki temu, że uczyni egzystencję ludzką bardziej humanistyczną.

---

¹⁹ Humanistyczny aspekt koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka został szerzej omówiony [w:] I. Вільш, *Врахування сталих індивідуальних рис особистості як важливий аспект гуманізації навчання й виховання*, „Педагогіка і психологія”, Київ 2(19) '98.